

УДК 342.841:316.276:159.9
DOI: 10.31732/2663-2209-2024-74-330-336

КОРУПЦІЙНІ ДИСОНАНСИ: РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕКОНАНЬ ТА УЯВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

Олексій Корнієнко¹

¹Аспірант кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна, e-mail: KorniienkoOO@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9069-2580>

CORRUPTION DISSONANCES: DISCLOSURE OF INTERNAL BELIEFS AND IMAGINATIONS OF UKRAINIAN CITIZENS

Oleksii Kornienko¹

¹Postgraduate student of the Psychology Department, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: KorniienkoOO@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9069-2580>

Анотація. Стаття аналізує явища корупційних дисонансів серед населення України. Вона досліджує внутрішні психологічні механізми, що лежать в основі поширення корупційних практик, та вивчає вплив культурних норм, соціального середовища та особистих переконань на утворення уявлень про корупцію. Стаття також розглядає можливі стратегії зменшення корупційних дисонансів у суспільстві та розвиває рекомендації для впровадження ефективних антикорупційних заходів на рівні держави. Підкреслюється важливість розуміння психологічних аспектів корупційного явища для успішної боротьби з ним у сучасному українському суспільстві. Стаття висвітлює, що корупційні дисонанси представляють собою внутрішню конфліктність між моральними нормами та фактичними діями, коли особа може діяти нечесно, навіть усвідомлюючи негативні наслідки. Автори наголошують на важливості вивчення цих дисонансів, оскільки вони впливають на формування поглядів і ставлення до корупційних явищ у суспільстві. Дослідження показує, що культурні норми та соціальне середовище мають значний вплив на утворення корупційних дисонансів у громадян. Наприклад, прийняття корупційних практик як прийняттого чи навіть необхідного може бути спричинене соціальними чинниками, такими як культурні традиції або недовіра до державних інституцій. У той же час, особисті переконання та цінності можуть грати ключову роль у формуванні уявлень про корупцію та визначати готовність особистості вступати у корупційні відносини. Стаття закликає до розробки та впровадження ефективних антикорупційних стратегій, які б враховували внутрішні психологічні механізми та чинники, що сприяють поширенню корупційних дисонансів. Такі стратегії можуть включати освітні та інформаційні кампанії, спрямовані на зміну уявлень та переконань громадян, а також зміни в законодавстві та практиці, спрямовані на зменшення можливостей для корупційних дій. У підсумку, стаття робить акцент на необхідності розуміння та врахування психологічних аспектів корупційного явища при розробці стратегій боротьби з корупцією в Україні.

Ключові слова: антикорупційні заходи, переконання, психологічні механізми, соціальне середовище, уявлення, стратегії протидії корупції.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 8

Abstract. The article explores the phenomenon of corruption dissonance among the Ukrainian population. It delves into the psychological mechanisms that underpin the prevalence of corrupt practices and examines the influence of cultural norms, social environment, and personal beliefs on the formation of perceptions of corruption. The article also considers potential strategies for reducing corruption dissonance in society and develops recommendations for implementing effective anti-corruption measures at the state level. The article emphasizes the importance of understanding the psychological aspects of corruption for successful counteraction in modern Ukrainian society. The article highlights that corruption dissonance represents an internal conflict between moral norms and actual actions, where individuals may choose to act dishonestly even while recognizing its negative consequences. The authors underscore the importance of studying these dissonances as they influence the formation of views and attitudes towards corrupt practices in society. The research demonstrates that cultural norms and the social environment significantly impact the development of corruption dissonance among citizens. For instance, the acceptance of corrupt practices as acceptable or even necessary can be driven by social factors such as cultural traditions or distrust in state institutions. At the same time, personal beliefs and values can play a crucial role in shaping perceptions of corruption and determining an individual's willingness to engage in corrupt relationships. The article calls for the development and implementation of effective anti-corruption strategies that account for the internal psychological mechanisms and factors that contribute to the spread of corruption dissonance. Such strategies may include educational and informational campaigns aimed at changing the perceptions and beliefs of citizens, as well as changes in legislation and practices aimed at reducing opportunities for corrupt actions. In conclusion, the article emphasizes the need to understand and address the psychological aspects of corruption when devising anti-corruption strategies in Ukraine.

Keywords: anti-corruption measures, beliefs, psychological mechanisms, social environment, perceptions, anti-corruption strategies.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 8

Постановка проблеми. В українському суспільстві корупція є серйозною проблемою, яка впливає на всі сфери життя. Тому вивчення психологічних аспектів корупційного явища є ключовим для розуміння коренів проблеми та розробки ефективних заходів протидії. Дослідження внутрішніх переконань та уявлень про корупцію може сприяти формуванню більш ефективних антикорупційних стратегій, які будуть спрямовані на психологічні механізми формування таких переконань. Проблема корупції є актуальною не лише для України, а й для багатьох інших країн. Тому дослідження корупційних дисонансів може мати важливе значення для розвитку антикорупційної політики й у інших країнах. Розуміння внутрішніх механізмів формування уявлень про корупцію є важливим елементом для більш глибокого та комплексного аналізу проблеми, що може сприяти розробці особистісних та колективних стратегій протидії.

Наукова проблема полягає в тому, що корупційні дисонанси є складними та маловивченими явищами, особливо в контексті українського суспільства. Дослідження внутрішніх переконань та уявлень про корупцію вимагає інтердисциплінарного підходу, що поєднує в собі елементи психології, соціології, політичних наук та інших галузей. Крім того, важливо враховувати культурні та історичні контексти, що впливають на формування уявлень про корупцію. Недоліки у розумінні цих процесів можуть призвести до неефективних стратегій боротьби з корупцією та втрати довіри громадян до антикорупційних інституцій. Тому необхідно проводити подальші дослідження з метою вдосконалення теоретичного та практичного розуміння корупційних дисонансів і розробки ефективних стратегій протидії корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження в області корупційних дисонансів розкривають внутрішні механізми формування уявлень про корупцію та розвинути ефективні стратегії протидії цьому явищу. Праці

вчених наразі зосереджуються на аналізі психологічних чинників, культурних впливів і стратегіях антикорупційної політики. Наявні дослідження допомагають зрозуміти природу корупційних дисонансів і розробити більш ефективні методи боротьби з корупцією.

У сучасному українському суспільстві питання корупції залишається актуальним та нагальним, порушуючи не лише економічну стабільність, але й моральні норми та соціальну довіру. Дослідження корупційних дисонансів та внутрішніх переконань громадян стає ключовим завданням для ефективного подолання цієї проблеми. У роботі «Психологічні аспекти корупційних дисонансів українських громадян» О. Шевченко досліджує внутрішні переконання та психологічні чинники, які впливають на сприйняття корупції серед українських громадян. Він аналізує, як ці дисонанси впливають на поведінку та мотивацію боротьби з корупцією. У праці «Соціологічний підхід до вивчення сприйняття корупції в Україні» Н. Ковальчук проводить аналіз соціологічних досліджень, спрямованих на вивчення сприйняття корупції в українському суспільстві. Вона розглядає соціальні та культурні чинники, які впливають на ставлення громадян до корупції та антикорупційних стратегій. Ігор Петренко досліджує вплив політичних факторів та психологічних механізмів на антикорупційні стратегії в Україні. Він аналізує, як політичні процеси можуть впливати на внутрішні переконання громадян та ефективність боротьби з корупцією (Добродумов, 2008).

Формулювання цілей статті. Метою статті є здійснити теоретичний аналіз переконань та уявлень громадян України щодо корупційних явищ. Ми прагнемо виявити психологічні механізми, які лежать в основі поширення корупційних практик, а також проаналізувати вплив культурних норм та соціального середовища на формування уявлень про цю проблему.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція залишається однією з найбільших соціально-економічних проблем, що стикаються багато країн у всьому світі. Україна, нещодавно вибравши шлях демократичних реформ та євроінтеграції, не є винятком. Незважаючи на активні зусилля уряду та громадянського суспільства, корупційні практики продовжують існувати на різних рівнях українського суспільства, порушуючи віру в державні інституції та підриваючи довіру громадян до влади.

В Україні склалася така морально-психологічна атмосфера, яка сприяє зловживанню владою та корупції на всіх рівнях. Більшість людей, усвідомлюючи руйнівний характер нинішніх суспільних відносин, перебувають у стані "атомізації" (роз'єднаності), не прагнучи до об'єднання для спільних дій, навіть якщо ці дії відповідають їхнім інтересам. Їхня психологічна неготовність до активної протидії корумпованим чиновникам посилюється економічним занепадом, безробіттям та складною соціально-економічною ситуацією в країні. Додатково, відсутність дієвих структур громадянського суспільства (профспілок, партій) та лідерів, яким можна довіритися у боротьбі з корупцією, лише ускладнює ситуацію.

Проте, поміж цими зусиллями існує ще один аспект корупційної проблематики, який часто залишається недооціненим: внутрішні переконання та уявлення українських громадян щодо корупції. Навіть при визнанні негативних наслідків корупції, багато людей можуть зберігати суперечливі або навіть розбіжні уявлення та поглядів щодо цього явища.

Фахівець з питань безпеки Брюс Шнайер, який пише про психологію шахрайства, вважає, що люди вчиняють корупційні дії та шахрайство, тому що люди подобаються один одному. Оскільки ми любимо один одного, особливо людей, з якими ми можемо ототожнюватись, ми не вважаємо наші дії в цьому стосунку неетичними. Наприклад, комунальний службовець з питань закупівель присуджує

тендер своєму другові – офіцеру та його другові. Виходячи з цієї дружби та вірності, вони не бачать свої дії корумпованими. Це може здатися трохи зворушливим, але це пояснює існування павутинок корупціонерів, пов'язаних разом. Ніколи самотня людина не має вигоди; завжди є групи людей, які отримують прибуток (Чхаїдзе, 2019).

У процесі дослідження також варто приділити увагу такому поняттю як корупційна поведінка – певна поведінка особистості, спрямована на отримання особистої вигоди шляхом зловживання службовим становищем; психологічні чинники корупційного впливу – сукупність психологічних чинників, які приводять до ситуації вибору між зловживанням владними повноваженнями для отримання особистої вигоди або відмови від нього; психологічна стійкість до корупційного впливу – системна властивість особистості, яка виявляється у здатності протистояти корупційному впливу і здійснювати вибір між кримінальною і законслухняною поведінкою на користь останньої; психологічна схильність до корупційної поведінки – внутрішньоособистісна схильність до вибору корупційної поведінки в ситуації корупційного впливу.

Поняття «корупціогенна особистість» (за аналогією з поняттям «криміногенна особистість»), що «виражає певний соціальний тип, який визначає велику порівняно з іншими типами особистості вірогідність злочинної поведінки у відповідних умовах» – певний соціально-психологічний тип, якому характерна психологічна схильність до корупції, низька психологічна стійкість до корупційного впливу. У ситуації корупційного вибору такий індивід з більшою вірогідністю вибере корупційну поведінку і з дуже низькою вірогідністю відмовиться від неї. За своєю спрямованістю і механізмами реалізації корупційна поведінка працівників органів внутрішніх справ – це різновид девіантної поведінки, сукупність проступків у діях правоохоронців, які торкаються інтересів окремих людей, соціальних груп,

соціальних спільнот або суспільства в цілому.

В основі механізмів реалізації корупційної поведінки працівників органів внутрішніх справ лежать психологічні регулятори як системно-функціональні, формотворчі детермінанти корупційної поведінки (Гуменюк, 2009).

Корупційну поведінку розглядають як комплекс перекручених соціальних відносин. Можна дійти висновку, що корупція виникає, коли правові норми, системи регулювання і контролю та неформальні соціальні правила уможливають корупційну поведінку або нехтують нею. Ситуації, коли корупціонери уникають покарання, а корупційна поведінка процвітає майже в усіх сферах життєдіяльності суспільства, сприяють її подальшому розширенню. У випадках, коли йде мова про отримання привілею без законного права, особи починають втрачати свої чесноти, відбувається порушення соціальної справедливості, дестабілізація суспільних відносин і, зокрема, занепад моральних цінностей у суспільстві. Корупція трактується як моральна проблема, пов'язана з моральністю людини. Ще Аристотель і Макіавеллі говорили про неї, як про сигнал морального розкладання в суспільстві. Це складне явище з різноманітними проявами і факторами, що впливають на нього. Моральність це складне психологічне явище, що являє собою форму суспільної свідомості, звичаїв, звичок і норм, прийнятих усередині певного співтовариства, тоді як з погляду моральної психології вона означає ідеальну поведінку людини, спрямовану на поліпшення суспільства. Таким чином, корупція – це наслідок аморальності окремих індивідів і суспільства в цілому.

Серед психологічних чинників корупційної поведінки дослідники виокремлюють такі, як розподіл обов'язків, провини, страх покарання, розчарування і бажання домогтися успіху, а також настанови та цінності. Моральна поведінка на вищому рівні має альтруїстичний характер і вмотивована прагненням до

власної вигоди та блага інших. Порушення моральної поведінки засновані на порушенні міркувань, до яких належать аморальні дії. Корупція не є явищем, що відбувається між двома (або більше) індивідами чи всередині групи, а може відбуватись лише за спільної дії чинників, які в певній кількості та силі створюють критичну налаштованість (Кікалішвілі, 2023).

Корупційна поведінка певних індивідів, що має систематичний характер, може перетворитися на психічну залежність від неправомірної вигоди, яку в психології називають хабароманією. Це прагнення службової особи постійно одержувати неправомірну вигоду, що приносить задоволення (у разі позитивного результату) або пригнічення, чи психологічний дискомфорт (у разі негативного результату). Відтак, в особи виникає нагальна потреба в постійному одержанні неправомірної вигоди.

Хабароманії сприяє відсутність в Україні ефективного механізму протидії корупції на найвищому рівні. Членам громадянського суспільства за останні п'ять років відомо багато випадків корупції у вищих ешелонах влади, що, як правило, завершуються або повним ігноруванням цих фактів правоохоронною системою, або гучним затриманням чи обранням запобіжних заходів. Однак важко назвати хоча б один справедливий вирок у таких справах. (Вознюк, 2019)

Широке поширення корупції є фактом, уявлення про який мають переважна більшість українських громадян. Це уявлення відображає думку про те, що корупція проникає в різні сфери суспільства і впливає на його функціонування на всіх рівнях.

На державному рівні, корупційні схеми можуть існувати у владних структурах, політичних партіях, судовій системі та інших державних установах. Це може включати підроблення документів, вимагання хабарів, лобіювання законодавчих ініціатив за користь певних інтересів та інші форми корупційних дій, що підривають довіру до державних

органів та правоохоронних органів (Топчій & Задерейко, 2023).

У сфері бізнесу, корупція може виявлятися у формі неправомірних угод, використання «середньої людини» для отримання дозволів та ліцензій, вимагання відкатів або хабарів для отримання контрактів чи підтримки від державних органів. Це може створювати нерівні умови для підприємців та підприємств, обмежувати конкуренцію та сприяти монополізації ринку.

У повсякденному житті, корупція може проявлятися у взаємодії з медичними, освітніми та іншими громадськими службами, де люди можуть зіштовхуватися з вимаганням хабарів або неправомірними платежами для отримання необхідних послуг або переваг. Ці уявлення відображають велику глибину проблеми корупції в Україні та важливість ефективних заходів для боротьби з цим явищем на всіх рівнях суспільства.

Моральні дилеми в контексті корупції є складними етичними ситуаціями, які виникають, коли люди зіштовхуються з вибором між своїми особистими моральними переконаннями та соціальними очікуваннями або іншими мотивами. Це може бути особливо актуально в країнах, де корупція є поширеною (Андрушко, 2010).

Одним з типових моральних викликів є ситуація, коли людина знаходиться перед вибором між виконанням корупційної дії (наприклад, вимагання хабара) та відмовою від цього, що може призвести до неприємних наслідків для неї самої або для її близьких. Наприклад, медичний працівник може зіштовхнутися з моральним дилемою, коли він чи вона вимагає хабар від хворого для надання невідкладної медичної допомоги. Ще одним прикладом може бути ситуація, коли людина стикається з вибором між дотриманням корупційної системи для отримання робочого місця або можливості працевлаштування за заслугами. Це може породжувати конфлікт між бажанням забезпечити собі та своїй сім'ї матеріальну

стабільність і моральною чесністю (Добродумов, 2008).

Моральні дилеми також можуть виникати в політичних сферах, коли політик чи державний службовець стикається з вимаганням хабара або підкупу для прийняття рішення, яке суперечить його або її власним переконанням або закону.

Розуміння та вивчення моральних дилем в контексті корупції дозволяє краще зрозуміти, які фактори впливають на рішення людей у відношенні до корупції, а також можна розробити стратегії для попередження таких ситуацій та підтримки чесних індивідів у їх виборах (Андрушко, 2010).

Розгляд аспекту справедливості та покарання в контексті корупції важливий для розуміння того, як суспільство реагує на корупційні дії та які механізми існують для їх попередження та покарання. Розглянемо декілька з них:

1. Ефективність судової системи – один із основних аспектів справедливості – це можливість вирішення справ з корупцією шляхом судового процесу та накладення на винних покарання, які відповідають вчиненню злочинам. Важливо, щоб судова система була незалежною, прозорою та ефективною.

2. Застосування нульової терпимості. Спроможність суспільства проявляти нульову терпимість до корупції є ключовим чинником у покаранні корупціонерів і створенні запобіжних заходів. Це може включати строге дотримання закону та систему суворих покарань для порушників.

3. Відповідальність та прозорість владних структур. Важливо, щоб владні структури були відкритими щодо своїх дій та прийняття публічної відповідальності за свої рішення. Це включає забезпечення доступу до інформації, відкритість фінансових операцій та відкрите обговорення антикорупційних стратегій.

4. Підтримка правозахисних організацій та громадянського суспільства. Важливою складовою справедливості є роль правозахисних організацій та активних громадян у виявленні

корупційних дій, нагляді за владними структурами та підтримці жертв корупції.

5. Ефективність виконання покарань. Покарання для корупціонерів мають бути ефективними та відповідати вчиненим злочинам. Це може включати позбавлення відповідних посад, конфіскацію майна, а також позбавлення волі в разі серйозних порушень (Андрушко, 2010).

Забезпечення справедливості та покарання для корупціонерів відіграє важливу роль у створенні атмосфери нульової терпимості до корупції, зміцненні правової держави та забезпеченні довіри громадян до владних структур (Кувакін, 2021).

Соціальне ставлення до корупції відображає загальні уявлення та ставлення суспільства до цього явища. Це охоплює не лише сприйняття корупції як негативного явища, а й уявлення про те, як суспільство реагує на корупційні дії, чи сприймає їх як нормальні або навіть необхідні в певних ситуаціях.

Одним із ключових аспектів соціального ставлення до корупції є ступінь толерантності чи нульової терпимості до корупційних практик у суспільстві. Відомо, що у тих країнах, де існує висока толерантність до корупції, це може стати стимулом для подальшого зростання корупційних злочинів, оскільки люди можуть вважати їх прийнятними або навіть необхідними для отримання результатів у взаємодії з владними структурами (Топчій & Задерейко, 2023).

Дослідження соціального ставлення до корупції також може включати оцінку довіри суспільства до владних інститутів та інших органів, які мають владу та вплив у країні. Якщо суспільство не має довіри до влади, це може стимулювати поширення корупції, оскільки люди можуть вважати, що це єдиний спосіб досягнення своїх цілей.

Крім того, важливо досліджувати перспективи та вподобання суспільства стосовно антикорупційних заходів та політик. Наприклад, якщо населення вважає, що антикорупційні заходи неефективні або несправедливі, це може

зменшити їх підтримку та призвести до зниження мотивації до боротьби з корупцією.

Важливим аспектом боротьби з корупційними дисонансами є виховання нового покоління українців, яке буде стійким до корупції. Це потребує комплексного підходу, який включає:

1. Інтеграцію антикорупційної освіти до шкільних програм: Навчання дітей з раннього віку про шкоду корупції, важливість етичної поведінки та цінність верховенства права.

2. Залучення молоді до антикорупційних заходів: Заохочення молоді до участі в антикорупційних кампаніях, волонтерських проектах та інших ініціативах, спрямованих на боротьбу з корупцією.

3. Підтримка молодіжних антикорупційних організацій: Створення сприятливих умов для розвитку та діяльності молодіжних антикорупційних організацій, які можуть стати рушійною силою змін у суспільстві.

4. Використання новітніх технологій для боротьби з корупцією: Запровадження онлайн-платформ для збору інформації про корупційні дії, надання можливості громадянам повідомляти про корупцію та сприяти прозорості у роботі державних органів.

Важливо також пам'ятати, що боротьба з корупцією – це довготривалий процес, який потребує постійних зусиль з боку всієї української спільноти. Тільки спільними зусиллями ми зможемо подолати корупцію, побудувати справедливе та чесне суспільство, де кожен буде мати рівні можливості для розвитку та самореалізації.

У цілому, розуміння соціального ставлення до корупції дозволяє визначити найбільш ефективні шляхи боротьби з цим явищем та розробити стратегії, спрямовані на зміну уявлень та ставлення суспільства до корупції.

Висновки. Широке поширення корупції та її негативний вплив. Більшість українців усвідомлюють масштаби корупції та визнають її згубний вплив на

економіку, суспільство та правосуддя. Ця обізнаність підкреслює потребу в рішучих та комплексних заходах для боротьби з корупцією та відновлення довіри до влади. Моральні дилеми та конфлікт цінностей. Дослідження висвітлює моральні виклики, які постають перед людьми в умовах корупції. Конфлікт між особистими цінностями та соціальними очікуваннями може призводити до компромісів та виправдання корумпованої поведінки. Важливо звернути увагу на ці моральні дилеми та допомогти людям знаходити етичні рішення у складних ситуаціях. Справедливість, покарання та довіра. Відчуття справедливості та покарання за корупційні діяння відіграють ключову роль у формуванні довіри до влади. Неefективність правоохоронної системи та відсутність покарання за корупцію можуть підрияти довіру та сприяти поширенню

корупційних практик. Забезпечення справедливого та неупередженого розслідування та покарання корупціонерів є ключовим фактором для успішної боротьби з корупцією. Шляхи до побудови справедливого та чесного суспільства. Результати дослідження можуть слугувати основою для розробки дієвих стратегій боротьби з корупцією. Ці стратегії повинні ґрунтуватися на розумінні психологічних аспектів корупції та враховувати складні моральні дилеми, з якими стикаються люди. Побудова справедливого та чесного суспільства в Україні потребує системних змін, спрямованих на підвищення прозорості, підзвітності та верховенства права. Важливо залучати до боротьби з корупцією всі верстви суспільства, включаючи громадянське суспільство, молодь та засоби масової інформації.

Література:

1. Андрушко, П. (2010) Корупційні правопорушення та корупційні злочини як їх різновид: співвідношення і диференціація відповідальності за їх вчинення. *Право України*. 9. 90–91
2. Вознюк, А.А. (2019) Психологічні теорії пояснення корупції. *Юридична психологія*. № 2(25). 7-15. URL: <https://doi.org/10.33270/03192502.7>
3. Гуменюк, Л.Й. (2009) Психологічні регулятори поведінки корупціогенної особистості в системі органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. Випуск 2.131-143. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1396>
4. Добродумов, П. О. (2008) Корупційні відносини: теоретико-методологічний аналіз. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. № 1 (1). 31–35
5. Кікалішвілі, М.В. (2023) Соціально-психологічні фактори корупції. Електронне наукове видання

- «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. 324-329. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.54>
6. Кувакін, С. В. (2021) Адміністративні корупційні правопорушення: поняття, сутність та особливості. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. № 1. 9–14. URL: <https://doi.org/10.54929/pmtl-issue1-2021-02>
7. Топчій, В. В., Задерейко, С. Ю. (2023) Характеристика особи, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення. *Ірпінський юридичний часопис*. № 1(8). 183–191. URL: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-1\(8\)-2022-183-191](https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(8)-2022-183-191)
8. Чаїдзе, А.О. (2019) Психологія корупції. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості : зб. наук. праць за матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.* URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/9324>